

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА МЕДИЦИЯНИ ҚЎЛЛАШДА: МЕДИТИВ КЕЛИШУВНИ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

Раҳматуллоев Ислombек

Термиз давлат университети

Юридик факультет ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8330803>

Маълумки, иқтисодий суд иш юритувида тарафлар муайян моддий-ҳуқуқий низо юзасидан тўқнашади. Ушбу тўқнашув келгусида суд томонидан ҳал қилув қарорини қабул қилиш билан яқунланиши ёки тарафлар ўртасида келишувга эришиш муносабати билан ўз ниҳоясига етиши мумкин.

Тадбиркорлик субъектлари учун ҳар дақиқа қадрли бўлган бир пайтда узоқ вақт давом этадиган суд жараёнлари фойдасиз ҳисобланади. Шунинг учун бугунги кунга келиб низоларни суд томонидан ва суддан ташқари ҳал этишнинг тезкор жараёни зарур бўлмоқда. Келишув битими ёки медиатив келишувни тузиш эса, суд жараёнини соддалаштириш, уни тезроқ яқунлаш орқали муаммоларни ҳал этишнинг самарали усули сифатида намоён бўлмоқда. Келишув битими ва медиатив келишувнинг ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлари нималардан иборат, деган савол туғилади.

Медиатив келишув медиатор кўмагида, медиация тартиб-таомилини амалга ошириш натижасида тузилган ва низони тарафларнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ҳал этишга қаратилган ёзма келишувдир.

Келишув битими ўзаро келишишга асосланган, тарафлар ўртасидаги низони яқунлашга, ўз навбатида, суд иш юритувини тугатишга қаратилган тарафларнинг ёзма келишувидир.

Статистик маълумотларга кўра, 2020 йилда иқтисодий судлар томонидан 104331 та иқтисодий иш кўрилган бўлиб, шундан 860 таси бўйича келишув битими тузилиб, суд томонидан тасдиқланган бўлса, 441 таси бўйича медиатив келишув тузилганлиги сабабли даъво аризаси кўрмасдан қолдирилган. 2021 йилнинг 6 ойида иқтисодий судлар томонидан 83255 та иқтисодий иш кўрилган бўлиб, 768 та иш бўйича келишув битими тузилиб, суд томонидан тасдиқланган бўлса, 769 та иш бўйича медиатив келишув тузилган. Ушбу статистик маълумотлар судда яраштириш тартиб-таомилларини қўллаш ошганини тасдиқласа-да, низоларни ҳал этишнинг муқобил усуллари иқтисодий суд иш юритувида ҳали ҳам етарли даражада оммалашмаётганлигини кўрсатади.

Иқтисодий процессуал ҳуқуқда тарафларнинг келишув битими тузиши диспозитивлик, яъни эркин ҳуқуқ принципининг энг ёрқин кўриниши бўлиб, улар ўртасида моддий-ҳуқуқий низонинг барҳам топиши ва иш юритишнинг тугашига олиб келади. Бироқ, иқтисодий судлар амалиётида тарафларнинг келишув битимини тузиш орқали иш юритишни тугатиши нисбатан кам учрайди.

Жумладан, 2018 йил давомида Тошкент туманлараро иқтисодий суди томонидан жами 34825 та иш кўрилган бўлса, шундан 253 та иш келишув битими билан яқунланган. Бу кўрсаткич умумий иқтисодий ишлар сонининг бор-йўғи 0,7 фоизини ташкил этади. 2019 йил давомида Тошкент туманлараро иқтисодий суди томонидан жами 30072 та иш кўрилган ва 261 та иш келишув битими билан яқунланган. Албатта, келишув битимлари сони қисман ортиб бормоқда ва суд томонидан келишув битими тузиш

таклиф этилаётганлиги ўз самарасини бермоқда.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий процессуал кодекси (ИПК)нинг 130-моддасига кўра, суд тарафларнинг келишуви учун чоралар кўради, уларга иқтисодий суд ишларини юритишнинг барча босқичларида низони ҳал этишга кўмаклашади.

ИПКнинг 131-моддасига мувофиқ, тарафлар низони келишув битимини ёки медиатив келишувни тузиб ҳал этиши мумкин. Келишув битими ёки медиатив келишув даъво тартибидаги ҳар қандай иш бўйича тузилиши мумкин.

Келишув битими иқтисодий суд ишларини юритишнинг ҳар қандай босқичида ва суд ҳужжатини ижро этиш жараёнида, медиатив келишув эса, биринчи инстанция судида суд алоҳида хонага (маслаҳатхонага) суд ҳужжатини қабул қилиш учун чиққунига қадар тарафлар томонидан тузилиши мумкин. Келишув битими у суд томонидан тасдиқланганидан кейин тузилган ҳисобланади.

Ривожланган хорижий мамлакатлар ҳуқуқининг таркибий қисмига айланган медиация ўзининг кўп қирралилиги, долзарблиги билан алоҳида ажралиб туради. «Mediation» атамаси инглиз тилидан олинган булиб, «келишув, тинчликка эришув» деган маънони англатади.

Медиация институти кўплаб хорижий мамлакатларда ўтган асрнинг 70 - 80-йилларида пайдо бўлган. Францияда биринчи медиатор 1973 йилда тайинланган бўлиб, Швециядаги Омбудсманга ўхшаш институт бўлган. Дастлаб Францияда медиацияга ишончсизлик билан қаралган. Бироқ, ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб низоларни ҳал этишнинг мазкур усули аф-залликлари тушунилиб, уни қўллаш кенг жорий қилина бошланди⁷.

Статистик маълумотларга кўра, дунё миқёсида низоларнинг 35-40 фоизи медиация йўли билан ҳал қилинади ва шундан тахминан 85 фоиз ҳолатда кутилган ижобий натижани бермоқда⁸.

2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси асосида 2018 йил 3 июлда Ўзбекистон Республикасининг «Медиация тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди.

2019 йил 1 январдан кучга кирган мазкур Қонуннинг мақсади Ўзбекистон Республикасида низоларни тартибга солишнинг мувобил усуллари ривожлантириш учун ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш, суд тизимидаги иш юкламаларини камайтиришдан иборат.

Миллий конунчилигимизга кириб келган «медиация» тушунчаси, унинг ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамияти нималардан иборат?

Кўпинча инсонлар низоларни тинч йул билан, биргаликда ҳал этишни хоҳлашади, бироқ, буни мустақил равишда қандай амалга оширишни билишмайди. Мана шундай ҳолатда медиация низони ҳал қилишнинг энг самарали усули сифатида намоён бўлади⁹.

Медиация мажбурий кучга эга бўлмаган, ихтиёрий, конфиденциал, яъни махфий ва ёпиқ жараён бўлиб, бу низолашаётган тарафларнинг ўз ихтиёрларига кўра танлаб олинган, бетараф ва холис учинчи шахснинг воситачилигида, шартномавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиққан низони шов-шувларсиз, ўзаро муносабатларни сақлаб қолиш учун мурса, ярашув йўли билан ҳуқуқий асосда ҳал этиш жараёни ҳисобланади. Бу жараёнда низолашаётган тарафлар ихтиёрий равишда бетараф учинчи шахс

ёрдамида низони ҳал қилиш йўллари топишга ҳаракат қилишади. Бетараф учинчи шахс - медиатор судья ҳам, арбитр ҳам эмас, энг муҳими, у қарорлар ва мажбурий бўлган ҳужжатлар қабул қилмайди. Келишмовчи-ликларни ҳал қилиш тўғрисидаги қарорни тарафларнинг ўзи қабул қилади. Медиаторнинг вазифаси фақат уларга низонинг ўзаро фойдали ечимини топишга ёрдам беришдан иборат.

Медиацияда низолашувчи тарафлар ўз ихтиёрлари билан холис шахс (медиатор) иштирокида низони ҳал этиш мақсадида шартнома тузишади. Бу судларда мавжуд бўлган иш ҳажмини камайтиришда ва шу орқали одил судловни сифатли амалга оширилишида муҳим аҳамият касб этади. Медиация тартиботи тарафларнинг ихтиёрийлик, махфийлик, ҳамкорлик ва тенг ҳуқуқлилик, медиаторнинг холислиги ва мустақиллиги тамойиллари асосида ўтказилади.

Ш. Масадиков медиацияни тарафлар учун ўзаро мақбул келишувга эришишга кўмаклашувчи ва қарор чиқариш ҳуқуқига эга бўлмаган бетараф медиатор ёрдамида улар ўртасидаги низони ҳал қилиш усули¹⁰ сифатида таърифлайди.

Ҳуқуқшунос олим Ф. Отахонов фикрича, медиация бир-бирини тушуниш ва низоли ҳолатни бартараф этувчи битим тузишга эришиш мақсадида холис шахс - медиатор (воситачи) иштирокида тарафларнинг эркин музокарага кириш йўли билан низони ҳал қилиш тамойилидир¹¹.

В. Лисицин медиация ҳуқуқий табиатига кўра, низони ҳал қилишга олиб келмайди, медиациянинг мақсади бошқача, яъни низони тугатишдир, деган фикрни илгари суради¹².

Медиациянинг мақсади низолашувчи тарафларнинг низоларини мустақил, ўзаро фойдали шартлар асосида ҳал этиш имкониятини топишга ёрдамлашишдан иборат бўлиб, унинг асосий тамойилларига тарафларнинг тенглиги, ихтиёрийлик, медиаторнинг холислиги, махфийлик, бетарафлик кабилар киради. Медиация жараёни асосан музокаралардан иборат булиб, унинг муваффақияти нафақат тарафларнинг келишмовчиликларини ҳал этишга бўлган хоҳиш ва иродаси, балки медиаторнинг тажрибаси ва махоратига ҳам боғлиқдир.

Маълумки, суд тартибида ишларни кўришда муайян даражада молиявий ҳаражатлар ҳамда ортиқча вақт сарфланади. Демак, низони суд орқали, шу жумладан, келишув битимини тузиш йўли билан ҳал қилиш усулини медиация мезонлари билан таққосласак, медиация нисбатан самаралироқ эканлигини гувоҳи бўламиз.

Биринчидан, у суд жараёни, ҳал қилув қарорининг қонуний кучга кириши ва ижро иши юритишга қараганда камроқ вақтни олади. Ҳатто юридик тортишувлар, одатда, бир неча даъво аризаларидан ташкил топади ва улар баъзан турли судларда кўрилади. Бунда эса, ижро варақаси орқали эришиладиган натижага қараганда музокаралар ёрдамида яхшироқ натижага эришиш мумкин.

Иккинчидан, суд жараёнига кўрсатиладиган юридик хизматлар учун ҳақ тўлаш билан боғлиқ ҳаражатлар медиатор гонораридан анча кўп бўлади.

Учинчидан, суд жараёни яқунлангач, суд залини баъзан муросасиз муҳолифлар тарк этса, медиация жараёнида шерикчилик муносабатларини сақлашга муваффақ бўлинади, тарафлар ҳамкорликни яна давом эттиради.

ИПК 107-моддасининг 53-бандита кўра, тарафлар ўртасида медиатив келишув тузилган тақдирда суд даъво аризасини кўрмасдан қолдиради. «Давлат божи

тўғрисида»ги Қонуннинг 18-моддасига асосан, агар тарафлар ўртасида медиатив келишув тузилган бўлса, ариза кўрмасдан қолдирилганда судга тўланган давлат божи қайтарилади.

Яраштириш тартиб-таомилларидан медиатив келишувни оммалаштириш мақсадида давлат божидан озод қилиш каби имконият яратилган бўлса-да, иқтисодий процесда низони медиатив келишув билан яқунлаш кўрсаткичлари пастлигича қолмоқда. Хусусан, 2021 йилнинг 6 ойида иқтисодий судлар томонидан 83255 та иқтисодий иш кўрилган бўлса, шундан 769 таси бўйича медиатив келишув тузилганлиги сабабли даъво аризаси кўрмасдан қолдирилган.

Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, масалан, Францияда судга келиб тушган даъво аризалари даставвал мажбурий тартибда келишув бўлимига берилади ва мазкур низо ёпиқ суд мажлисида келишув асосида ҳал қилинади. Келишув бўлимида иккала тарафдан сайланган вакиллар иштирок этиб, улар ўз фаолиятларини ишни келишув асосида тугатишга йўналтиради. Ушбу жараёнда эришилган келишув битимини расмийлаштиришнинг соддалаштирилган усули қўлланилади, яъни тарафларнинг келишув битими суднинг ҳал қилув қарори каби кучга эга булган баённома билан расмийлаштирилади, ушбу босқичда иш бўйича гувоҳлар жалб этилмайди ҳамда ишдаги мавжуд далиллар суд томонидан текширилмайди, баҳоланмайди. Иш юзасидан келишувга эришилмаган тақдирдагина иш судлов бўлимида мазмунан ҳал этилади.

Шу ўринда медиация тартиб-таомилларини амалга оширишдаги баъзи камчиликларни санаб ўтмоқчимиз.

Биринчидан, натижага эришиш кафолатининг йўқлиги. Музокаралар жараёнига киришишда ҳатто тажрибали медиатор ҳам тарафлар охир-оқибатда ўзаро фойдали ечим топишлари мумкинлигига мутлақ кафолат беролмайди.

Иккинчидан, суддан ташқари тартиб-таомиллар учун қопланмайдиган харажатларнинг мавжудлиги. Суддан ташқари амалга оширилган тартиб-таомиллар муваффақиятсиз яқун топса бунда кредитор судга мурожаат қилишга мажбур бўлади. Бироқ, бу ҳолда, судга даъво қўзғатишдан олдин тараф томонидан қилинган, ишни судда кўриб чиқиш билан бевосита боғлиқ бўлмаган барча харажатларни қарздордан ундириш мумкин эмас.

Учинчидан, низони ҳал қилиш натижасида эришилган келишувнинг ихтиёрий равишда бажарилиши. Низони ҳал қилиш натижасида эришилган келишув ихтиёрийдир. Агар у бажарилмаса, манфаатдор тараф иккинчи тарафга келишувни бажартириш учун ҳеч қандай таъсир кучига эга булмайди.

References:

1. Арбитражный процесс: Учебник. А.В. Абсалямов, И.Г. Арсенов, Е.А. Виноградова и др.; отв. ред. В.В. Ярков. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Инфотропик Медиа, 2010. - С.880.
2. Князев Д.В. Мировое сошашение в арбитражном процессе. - Томск, 2004. - С.24.
3. Моисеев С.В. Принцип диспозитивности арбитражного процесса. - М., автореф.дисс.канд.юрид.наук 2001 -С.18-19.
4. Кочерган К.В. Утверждение мировых соглашений в арбитражных судах апелляционной и кассационной инстанций. Арбитражный и гражданский процесс. - 2010. - № 1.

5. Кулькова Н.С. Правовая природа мирового соглашения. Государство и право в XXI веке. - 2013, - № 2, - С. 2.
6. Ильин А.В. Право третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований относительно предмета спора, на возмещение судебных расходов. Арбитражный и гражданский процесс. - 2012. - №2. - С. 10.
7. Naude et al «restorative justice: a global overview of its functioning and effectiveness» (2003) 16(5).
8. Корнеев К.К. Актуальные проблемы применения альтернативных форм разрешения конфликтов в современном мире. Медиация в современном мире: проблемы и перспективы развития. Материалы Всероссийской научно-практической конференции 30 апреля 2019 года. - С. ПО.
9. Шеянов В., Велькина М. Преимущества медиации. Мордовский государственный университет им. Н. П Огарёва, - Саранск. - С. 10-11.
10. Масадиков Ш.М. Сущность медиации и проблемы ее правового регулирования в Республике Узбекистан». Автореферат дисс. на соис. ученой степени к.ю.н. - Т.: 2008. - С.9.
11. Ф.Отахонов. Медиация: тушунчаси, мақсади ва принциплари. Узбекистан Республикаси Олий Хужалик суди ахборотномаси. 1. 2017. 22-бет.
12. Лисицин В.В. Медиация - важный элемент правовой культуры российского бизнеса. СПС «Консультант- I Плюс».